

STANJE EKOLOŠKEGA KMETIJSTVA V SLOVENIJI S POSEBNIM Poudarkom NA TRŽENJU (2004-2005)

Anamarija Slabe, Inštitut za trajnostni razvoj

Dokument temelji predvsem na prispevku Inštituta za trajnostni razvoj k raziskovalni nalogi *Strukturni problemi in razvojni izzivi slovenskega podeželja v evropski razsežnosti*. FF, Oddelek za geografijo, BF - Inštitut za agrarno ekonomiko, Inštitut za trajnostni razvoj in k evropskemu raziskovalnemu projektu *Further Development of Organic Farming Policy in Europe, with Particular Emphasis on EU Enlargement, QLK5-2002-00091*.

Vsebina:

1. Uvod
2. Spremljanje trženja ekoloških pridelkov in živil
3. Organiziranost proizvajalcev (ekoloških kmetov), trgovcev, predelovalcev.
4. Znaki in znamke za označevanje ekoživil
5. Ocena obsega pridelave ekoloških pridelkov v Sloveniji
6. Opis obstoječih prodajnih poti in prodajnih mest
7. Registracija predelave ekoloških pridelkov na slovenskih ekokmetijah
8. Obstoječi ukrepi kmetijske politike za ekološko kmetijstvo
9. Razprava in sklepi

1. Uvod

Ekološko kmetijstvo je kmetijsko-živilski sektor, ki v svetu v zadnjih letih beleži vsakoletno rast v številu kmetij, površinah, obsegu pridelave in predelave ter tržnem volumnu. Rast sektorja ekološkega kmetijstva in ekoživil je jasno opazna tudi v Sloveniji, ki v tem sledi trendom v Evropski uniji in v svetu. Od uvedbe nadzora in certifikacije ekološke pridelave na osnovi zasebnih standardov v l. 1998 je število kmetij, vključenih v nadzor ekološke pridelave, naraslo na prek 1.600 (januar 2005), kar znaša dobra 2% slovenskih kmetij, medtem ko odstotek uporabnih kmetijskih površin znaša 4,7%, zaradi večje povprečne velikosti ekološke kmetije v primerjavi s konvencionalno.

V Evropski uniji je bil prvi spodbujevalni dejavnik trg oziroma povpraševanje po ekoživilih, od zgodnjih devetdesetih let dalje pa je k porasti ekokmetijstva in živilstva bistveno pripomogla tudi uvedba spodbud oz. kasneje okoljskih plačil za ekološke kmetije. V preostalih delih sveta je glavni dejavnik razvoja še vedno trg. Tudi v Sloveniji je bil glavni impulz tržni: želja prvih ekopredelovalcev, da bi svoje pridelke lahko suvereno ponudili domačemu potrošniku, t.j. z ustreznim potrdilom o ekološkem poreklu. Enako kot v Evropski uniji pa se je razmeroma hiter porast tudi pri nas začel z uvedbo okoljskih plačil v l. 1999 oz. 2000.

Okoljska plačila za ekološko kmetijstvo so bila v tistem času del izvajanja reforme slovenske kmetijske politike (1999-2002). Ta je slovenski prostor pri vključevanju v Evropsko unijo našla v usmeritvi v eko-socialni model kmetijstva, kot ga je začela zagovarjati in podpirati tudi EU. Danes (oz. od l. 2001 dalje) je ekološko kmetijstvo eden od ukrepov v slovenskem kmetijsko okoljskem programu.

Ekološko kmetijstvo omenja tudi osnutek Strategije razvoja Slovenije, ki ga prepoznava kot "pomembno tržno nišo".

Oktober 2004 je Svet kmetijskih ministrov EU potrdil Akcijski načrt za ekološko kmetijstvo in živila, ki ga je po dveh letih dela pripravila Evropska komisija. Akcijski načrt je identificiral 21 ukrepov za nadaljnji in pospešen razvoj ekološkega kmetijstva v EU. Januarja 2004 je tudi slovensko Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano začelo z izdelavo Akcijskega načrta za ekološko kmetijstvo, ki naj bi bil predvidoma pripravljen jeseni l. 2005.

Predlagano je, da naj bo ekološko kmetijstvo izrecno omenjeno tudi v Strategiji razvoja podeželja (za obdobje 2007-2013), ki jo trenutno pripravlja Komisija, in sicer kot sektor, v katerem se lahko horizontalno povezujejo vse t.i. "štiri osi" novega programa razvoja podeželja. Ustrezno naj bi nacionalne strategije in programe razvoja podeželja pripravile in izvajale tudi države članice na nacionalni ravni.

Zaradi povečevanja števila ekoloških kmetij v Sloveniji ter vse večjega povpraševanja na trgu na eni strani ter razvojnih dokumentov za ekokmetijski sektor na ravni EU oz. priprave takšnih razvojnih dokumentov v Sloveniji je potrebno oceniti vlogo, ki jo ta sektor lahko ima za slovenske kmetije in razvoj podeželja.

Ekološko kmetijstvo ima z vidika kmetijske politike v Sloveniji poudarjeno okoljsko in prek okoljskih plačil socialno komponento: zagotavlja naj bi varovanje okolja in ohranjanje kulturne krajine oziroma zagotavljanje nadomestila izgube dohodkov kmetom zaradi omejitev v pridelavi (spoštovanje okolju prijazne pridelovalne tehnologije ter višjih standardov v živinoreji).

Tržna komponenta doslej v ukrepih kmetijske politike vključno s politiko razvoja podeželja ni bila obravnavana.

Raziskave sektorja ekokmetijstva in ekoživil v Sloveniji so bile do l. 2003 omejene na manjše (večinoma diplomske) naloge, ki so ugotavljale odnos potrošnikov do ekoživil. Obsežnejše raziskave o stanju ekokmetijskega sektorja v Sloveniji je začel izvajati Inštitut za trajnostni razvoj v letih 2003-2005 v okviru evropskega raziskovalnega projekta *Further Development of Organic Farming Policy in Europe, with Particular Emphasis on EU Enlargement, QLK5-2002-00091*. Raziskave zadevajo področje razvoja ter obsega sektorja, zakonodajne ureditve, ekonomike kmetij, ukrepov kmetijske politike, obsegajo pa tudi vključevanje glavnih deležnikov sektorja (organizacij ekoloških kmetov, potrošnikov, KGZS, ministrstev idr.) v analizo stanja sektorja ter oblikovanje predlogov za njegov nadaljnji razvoj.

V raziskovalni nalogi *Strukturni problemi in razvojni izzivi slovenskega podeželja v evropski razsežnosti, CRP Konkurenčnost Slovenije 2001-2006* smo se osredotočili na doslej še neobravnavana področja pridelave, predelave in trženja ekoživil s slovenskih kmetij, da bi lahko (ob upoštevanju rezultatov drugih opravljenih raziskav) podali nekatere odgovore na vprašanja o sedanjem in možnem prihodnjem pomenu (realnem potencialu) ekološkega kmetijstva za razvoj slovenskega podeželja in kmetijstva.

2. Spremljanje trženja ekoloških pridelkov in živil

V Sloveniji trženja ekopridelkov in ekoživil nihče ne spremlja sistematično, ne na nacionalni ravni niti na nižji prostorski oziroma organizacijski ravni (npr. na ravni združenj). Pomanjkanje podatkov s področja trženja v sektorju ekokmetijstva in ekoživil se je že doslej kazalo kot pomembna ovira za načrtovanje nadaljnega razvoja sektorja, zato so posamezna združenja ekokmetov, še posebej pa Zveza Biodar, večkrat skušala pripraviti oceno stanja v določenem trenutku. Zaradi nezadostnih kapacitet teh organizacij pa je vedno šlo le za zelo približne in nepopolne ocene.

V nekaterih državah EU določene tržne podatke zbirajo organizacije za nadzor ekokmetijstva, deloma se zbirajo tudi s pomočjo uradnega statističnega zajema podatkov. V Sloveniji je prva možnost (organizacije za nadzor ekokmetijstva) teoretično sicer na voljo (npr. prek prijavnih pol za kmetije v ekonadzoru – prijava ocene tržnih količin, in nadzora ekopredelave), vendar v praksi ne deluje; tako npr. podatki s prijavnih pol za kmetije zaradi pomanjkljivega izpolnjevanja in nepreverjanja niso uporabni za tržne analize.

Glavni vzroki za nespremljanje so tako:

- odsotnost mehanizmov spremljanja zaradi dodatnih stroškov (npr. delovna obremenitev v nadzornih organizacijah), administrativnih ipd. težav,
- pomanjkanje zanimanja relevantnih inštitucij,
- prešibke kapacitete (finančne in posredno kadrovske) organizacij ekopridelovalcev,
- razmeroma kratek obstoj ekosektorja,
- do nedavnega razmeroma majhne količine – skromen obseg ekopridelave in prodaje ekoživil oz. pridelkov.

Ker so podatki s področja trženja, kot že omenjeno, pomembni za načrtovanje razvoja sektorja na nacionalni ravni (npr. oblikovanje ustreznih agrarnopolitičnih ukrepov na tem področju) kot na drugih ravneh (tržna organiziranost in dejavnosti trženja), in ker se ekokmetijski sektor razmeroma hitro razvija, bi morali v Sloveniji nujno začeti spremljati prodajo, pa tudi pridelavo ekopridelkov in živil po nekaterih osnovnih kategorijah: žita (konzumna in krmna žita po vrstah žit), vrtnine, krompir, sadje, vino, oljnice, meso (govedina, meso drobnice, svinina, perutnina), mleko, jajca, med.

Za potrebe te raziskave smo, zaradi pomanjkanja primarnih podatkov, za opis stanja pridelave in trženja ekoživil v Sloveniji uporabili različne posredne metode.

3. Organiziranost proizvajalcev (ekoloških kmetov), trgovcev, predelovalcev.

Organiziranost proizvajalcev (ekoloških kmetov)

Kmetje v nadzoru ekološke pridelave so organizirani v dveh krovnih združenjih. Največje je Zveza združenj ekoloških kmetov Slovenije ali Zveza BIODAR (ust. l. 1999), ki šteje 8 regionalnih združenj s skupaj 821 kmetijami v nadzoru ekološke pridelave (l. 2004). Zveza Biodar ima svoje lastne standarde, ki so nekoliko strožji od slovenskega Pravilnika oz. Uredbe EU št. 2092/91. Organizacije za nadzor ekokmetijstva v dogovoru z Zvezo Biodar dodatno preverjajo tudi izpolnjevanje posebnih zahtev po standardih Zveze.

Drugo združenje je Inicijativa Demeter Slovenije, ki šteje 37 kmetij v nadzoru ekološke (natančneje biološko-dinamične) pridelave. Upoštevajo pridelovalne standarde nemške zveze Demeter za biološko-dinamično kmetovanje.

Dobršen del (45 %) kmetij v nadzoru ekološke pridelave ni včlanjenih v nobeno združenje ekoloških pridelovalcev.

Tabela 1: Organiziranost ekopridelovalcev v Sloveniji (konec l. 2004).

	Število združenj	Št. kmetij v nadzoru	Št. kmetij s statusom EKO	Št. kmetij v preusmerjanju	Število uporabnikov znamke	Ime znamke
Vse kmetije v nadzoru ekopridelave		1581	910	671		
Zveza BIODAR	8	821	500 ⁽¹⁾	300 ⁽¹⁾	188	Biodar
Inicijativa Demeter Slovenije	-	37	25	12	25	Demeter (mednarodna)
Neorganizirani		723 ⁽²⁾	385 ⁽²⁾	359 ⁽²⁾		

(1) ocena (Zveza Biodar).

(2) ocena (nekaj kmetij je včlanjenih v obe krovni organizaciji).

Organiziranost slovenskih ekoloških trgovcev in predelovalcev

V nadzor predelave ekoživil je bilo l. 2003 vključenih 24 predelovalcev (brez predelave na kmetiji).

Števila trgovcev ni bilo možno natančno ugotoviti, ker nadzor ni predpisan; predpisan pa je nadzor uvoznikov ekoživil, ki so bili v l. 2003 trije. Ti pa odkupujejo, pakirajo in prodajajo tudi slovenska ekoživila.

Slovenski prodajalci in predelovalci ekoživil niso organizirani, razen tistih, ki so tudi sami ekološki kmetje in kot taki včlanjeni v eno od združenj, predelavo pa opravljajo bodisi kot dopolnilno dejavnost na kmetiji ali pa kot d.o.o.

4. Znaki in znamke za označevanje ekoživil

Označevanje živil iz nadzorovane ekološke pridelave v Sloveniji ureja Pravilnik o ekološki pridelavi in predelavi kmetijskih pridelkov oziroma živil (2001) na osnovi Zakona o kmetijstvu, od vstopa v Evropsko unijo dalje pa tudi Uredba EU 2091/92. V skladu s temi akti je z oznako »ekološki« in znaki za ekološko živilo dovoljeno označevati le živila iz nadzorovane ekološke pri- in predelave.

V Sloveniji sta na trgu v uporabi dva zasebna znaka oz. znamki: Biodar (kolektivna znamka za ekoživila, lastnik Zveza združenj ekoloških kmetov Slovenije) ter Demeter (mednarodna blagovna znamka). Poleg tega je proizvajalcem na voljo tudi nacionalni znak »ekološko živilo« iz družine oznak za višjo kakovost živil. Načeloma bi slovenski proizvajalci lahko uporabljali tudi znak za ekološka živila, ki ga nudi Uredba EU 2091/92.

V praksi je najbolj razširjena uporaba kolektivne znamke BIODAR. Znak DEMETER se na slovenskih ekoživilih zaradi majhnega števila proizvajalcev in skromne tržne ponudbe trgu pojavlja zelo redko.

Znaki za ekoživila v Sloveniji:

ekološki | Republika Slovenija
Ministrstvo za kmetijstvo,
gozdarstvo in prehrano

5. Ocena obsega pridelave ekoloških pridelkov v Sloveniji

Tabela: Ocena obsega pridelave ekoživil na slovenskih kmetijah, leto 2002 (le količine pridelkov s površin s statusom EKO, brez preusmerjanja).

Skupina proizvodov	Certificirane ekološke površine (ha)	Povprečen donos ekoloških pridelkov (t/ha)	Skupna ekološka pridelava (v tonah)
Stolpec	A	B	C
Žita	162	2,87	465
Oljnice (repično, sončnično, laneno seme)	1,08	1,54	2
Krompir	30,6	15	459
Zelenjava	26,64	21,3	567
Sadje (vklj. lupinasto s.)	36	24,34 t/ha intenzivni ekosadovnjaki; + travniški sadovnjaki	2.305
Vino (v hl)	17,64	3	53

Tabela: Ocena obsega pridelave ekoživil na slovenskih kmetijah, leto 2003 (le količine pridelkov s površin s statusom EKO, brez preusmerjanja).

Skupina proizvodov	Certificirane ekološke površine (ha)	Povprečen donos ekoloških pridelkov (t/ha)	Celotna ekološka pridelava (v tonah)
Stolpec	A	B	C
Žita	243,45	2,86	696
Oljnice (repično, sončnično, laneno seme)	2,25	1,85	4
Krompir	44,1	15	662
Zelenjava	31,05	21,3	661
Sadje (vklj. lupinasto s.)	43,7	24,34 intenzivni ekosadovnjaki; + travniški sadovnjaki	3.388
Vino (v hl)	22,05	3	66

Tabela: Ocena obsega pridelave ekoživil na slovenskih kmetijah, leto 2002 (le količine živil od živali s statusom EKO, brez preusmerjanja).

Skupina proizvodov	Število živali	Povprečen letni ekološki pridelek (kg mleka/kravo; t mesa/žival; kosov jajc/kokoš)	Celotna ekološka pridelava mleka, mesa (t) in jajc (kos)
Stolpec	A	B	C
Krave molznice	314	5.000	1.570.000
Govedo za meso	740	0,28	210
Ovce in koze (za meso)	4.060	-	81
Prašiči	640	-	54
Perutnina	1.300	-	3,5
Jajca (kokoši nesnice)	2.660	250	665.000

Tabela: Ocena obsega pridelave ekoživil na slovenskih kmetijah, leto 2003 (le količine živil od živali s statusom EKO, brez preusmerjanja).

Skupina proizvodov	Število živali	Povprečen letni ekološki pridelek (kg mleka/kravo; t mesa/žival; kosov jajc/kokoš)	Celotna ekološka pridelava mleka, mesa (t) in jajc (kos)
Stolpec	A	B	C
Krave molznice	460	5.000	2.300.000
Govedo za meso	1.100	0,28	310
Ovce in koze (za meso)	6.100	-	122
Prašiči	860	-	73
Perutnina	2.200	-	5
Jajca (kokoši nesnice)	3.920	250	980.000

6. Opis obstoječih prodajnih poti in prodajnih mest

6.1 Regionalna razporeditev proizvodnje, prodaje

Lokacije kmetij

Kmetije, ki so vključene v nadzor ekološke pridelave so v Sloveniji, so locirane predvsem v območju severnega dela Slovenije (območje Pohorja, Savinjske in Logarske doline, območje severne Primorske s Triglavskim narodnim parkom), na območju Kozjanskega in Snežniškega parka ter del Kočevske. Med razlogi za takšno razporeditev so predvsem naslednji:

- Zaradi omejitvenih dejavnikov je bila kmetijska dejavnost že pred preusmeritvijo v ekokmetijstvo ekstenzivna in večinoma usmerjena v živinorejo; preusmeritev v ekološko kmetovanje je bila zato povezana z manj spremembami in prilagoditvami.
- Intenzivno delo združenj ekoloških kmetov in drugih nevladnih organizacij na omenjenih regijah oz. angažiranosti posameznikov (kmetijskih svetovalcev usmerjenih v ekološko kmetovanje).

Manjše število kmetij zasledimo na območju Dravskega polja, Haloz, Slovenskih goric, Prlekije, Prekmurja in na nekaterih območjih južne Slovenije. Razlogi, ki bi jih lahko navedli za sedanje stanje:

- ugodna geografska lega za intenzivno kmetovanje (nižine ali primerne lege za intenzivno sadjarstvo in vinogradništvo);
- nezainteresiranost ali pozna zainteresiranost kmetijskih strokovnih služb za spodbujanje razvoja ekološkega kmetovanja na teh območjih.

Lokacije glavnih prodajnih mest ekoživil slovenskega izvora

Trgovine z živili trgovskih verig.

Med trgovskimi verigami največ ekoloških živil največ ekoloških živil slovenskega izvora ponuja Poslovni sistem Mercator. Trgovine se nahajajo po vsej Sloveniji, vendar je širši izbor pridelkov in izdelkov iz ekološke pridelave na voljo predvsem v večjih trgovskih centrih in hipermarketih, v manjših pa so na voljo žita in mlevski izdelki slovenskega porekla ter izdelki iz uvoza (rastlinski namazi, izdelki iz soje ...).

Trgovska veriga Spar/Interspar je začela zadnja leta svoje poslovalnice širiti tudi v manjša mesta, predvsem v trgovska središča. Ekoizdelki, ki jih ponujajo, so iz uvoza, razen "bio junčje meso" iz Celjskih mesnin.

E. Leclerc razpolaga le z eno trgovino v Ljubljani, kjer manjši sortiment obsega tudi ekološke proizvode, vendar vse iz uvoza.

Enako velja za trgovine poslovnega sistema DM, ki so locirane že skoraj v vseh večjih mestih in trgovskih središčih, vendar v svoji razmeroma široki ponudbi živil iz ekološke pridelave ponujajo le uvožene izdelke.

Specializirane trgovine z zdravo prehrano (okrog 10) so v Sloveniji locirane predvsem v večjih mestih kot so Ljubljana, Maribor, Celje, Kranj in v nekaterih manjših (Radovljica, Bled).

Ekološke kmečke tržnice so v l. 2004 delovale na 6 lokacijah in sicer v: Ljubljani, Mariboru, Celju, Kranju (Naklo), Novem mestu in Domžalah.

6.2 Obseg pridelave in prodaje slovenskih ekopridelkov in ekoživil in delež posameznih tržnih poti

Zaradi odsotnosti primarnih podatkov (statistični viri) o prodajnih poteh ekoživil smo uporabili posreden način, na osnovi posvetovanja s strokovnjaki, trgovci in neposrednimi prodajalci.

Tabela: Ocena prodaje količin slovenskih ekopridelkov in ekoživil glede na označevanje proizvodov – delež količin, prodanih kot EKO, in delež količin, prodanih kot konvencionalno (brez oznake "ekološki"), leto 2002.

Skupina proizvodov	Ekološka pridelava (v tonah)	Ekološka pridelava porabljena na kmetiji	Celotna prodaja ekoživil (v tonah)	Ekološka pridelava prodana kot EKO (v tonah)	Delež ekoloških pridelkov, prodanih kot EKO (%)
Stolpec	A	B	C	D	E
Izračunavanje			C=A-B		E=D/C *100
Žita	465	232	232	232	100
Oljnice (repično, sončnično, laneno seme)	2	0,1	1,9	1,9	100
Krompir	459	92	367	294	80
Zelenjava	567	85	482	482	100
Sadje (vklj. lupinasto s.)	876	131	745	596	80
Vino (v hl)	53	2,6	50,3	42,7	85
Mleko(v tonah)	1.570.000	109.900	1.460.100	146.010	10
Govedina vključno s teletino (klavna teža)	210	21,0	189,0	56,7	30
Ovčetina in kozje meso	80	8,0	72,0	21,6	30
Svinina (klavna teža)	54	27	27	27	100
Perutnina (klavna teža)	3,5	2,8	0,7	0,7	100
Jajca (mio kosov)	665.000	532.000	133.000	133.000	100

Tabela: Ocena prodaje količin slovenskih ekopridelkov in ekoživil, leto 2003.

Skupina proizvodov	Ekološka pridelava (v tonah)	Ekološka pridelava porabljena na kmetiji	Celotna ekološka prodaja (v tonah)	Ekološka pridelava prodana kot ekološka (v tonah)	Delež ekoloških pridelkov prodanih kot ekološki (%)
Stolpec	A	B	C	D	E
Izračunavanje			C=A-B		E=D/C *100
Žita	696	348	348	348	100
Oljnice (repično, sončnično, laneno seme)	4	0,2	3,8	3,8	100
Krompir	662	132	530	424	80
Zelenjava	661	99	562	562	100
Sadje (vklj. lupinasto s.)	3.388	508	2880	2304	80
Vino (v hl)	66	3,3	62,7	53,3	85
Mleko (v tonah)	2.300.000	161.000	2.139.000	213.900	10
Govedina vključno s teletino (klavna teža)	310	31,0	279,0	83,7	30
Ovčetina in kozje meso	120	12,0	108,0	32,4	30
Svinina (klavna teža)	70	35	35	35	100
Perutnina (klavna teža)	5	4,0	1,0	1,0	100
Jajca (mio. kosov)	980.000	784.000	196.000	196.000	100

Zaradi odsotnosti primarnih podatkov (statistični viri) o prodajnih poteh ekoživil smo uporabili posreden način in ocenili količine na osnovi intervjujev s trgovci, uvozniki in neposrednimi prodajalci, ter strokovnimi tajniki združenj ekoloških kmetov.

Tabela: Ocena prodaje deleža ekopridelkov in ekoživil v Sloveniji po različnih tržnih poteh, leto 2002.

Pridelek	Tržni kanal (% skupne ekološke prodaje)					
	Trgovine z živili	Pekarne in mesnice	Trgovine z zdravo prehrano	Neposredna prodaja na kmetiji	Restavracije	Drugo
A	B	C	D	E	F	G
Pridelki na osnovi žitaric	75	5	15	5		
Olja	75		20	5		
Krompir	10			90		
Zelenjava	10			90		
Sadje (vključ. z oreški)	20			80		
Vino				100		
Mlečni izdelki	10			90		
Govedina	7	20		73		
Ovčetina in kozje meso				100		
Svinina				100		
Perutninsko meso				100		
Jajca				100		
Skupaj						

Tabela: Ocena prodaje deleža ekopridelkov in ekoživil v Sloveniji po različnih tržnih poteh, leto 2003.

Pridelek	Tržni kanal (% skupne ekološke prodaje)					
	Trgovine z živili	Pekarne in mesnice	Trgovine z zdravo prehrano	Neposredna prodaja na kmetiji	Restavracije	Drugo
A	B	C	D	E	F	G
Pridelki na osnovi žitaric	85	5	5	5		
Olja	85		10	5		
Krompir	20			80		
Zelenjava	20			80		
Sadje (vključ. z oreški)	25			75		
Vino	2			96	2	
Mlečni izdelki	10			90		
Govedina	5	10		80		
Ovčetina in kozje meso				100		
Svinina				100		
Perutninsko meso				100		
Jajca				100		
Skupaj						

6.3 Neposredna prodaja

Precej ekoloških kmetij svoje pridelke in izdelke prodaja neposredno, in sicer na kmetiji in na ekotržnicah.

Prodaja na kmetiji poteka v obstoječih ali za prodajo prirejenih prostorih in prek turizma na kmetiji.

O številu ekoloških kmetij, ki imajo bolj ali manj urejene prodajne prostore, pa tudi o obsegu trženja na ta način, ni podatkov.

Ekološke turistične kmetije

Ekoloških kmetij, ki se ukvarjajo s turizmom (registrirana dejavnost) je bilo v l. 2004 devetintrideset (39). Pretežni del jih je včlanjenih v Zvezo Biodar, več kot polovica jih uporablja tudi znamko Biodar.

Prodaja na ekotržnicah

Tabela: Ekotržnice v Sloveniji

		STANJE JANUAR 2005				
	Ekotržnica	začetek	št. vseh prodajalcev	št. stalnih* prodajalcev	št. občasnih* prodajalcev	tržni dnevi
1	Ljubljana	1999	33	20	13	sobota, petek, sreda
2	Maribor	2000	30	20	10	petek in sobota
3	Celje	2000	9	6	3	sreda, sobota
4	Naklo / Kranj	2000	15	5	10	torek
5	Domžale	2001	2	1	1	sobota
6	Novo mesto	2002	5	3	2	petek
skupaj			94	55	39	
skupaj kmetij**:			85	49	36	

* Stalni prodajalci so tisti, ki tržijo vsaj enkrat tedensko, občasni pa manj kot toliko oziroma sezonsko.

** nekatere kmetije prodajajo na dveh tržnicah.

Ekotržnice (tržnice z živili iz nadzorovane ekološke pridelave) so bile prva organizirana tržna pot za slovenska ekoživila. Za pridelovalca je ta način zanimiv zaradi višjega iztržka (prodajna cena = kmetova cena), ki še vedno odtehta stroške trženja; neposrednega stika s kupci oz. razvoja specifičnega odnosa med prodajalcem in kupcem (stalnost, zaupanje ipd.); skupinske promocije; ipd. Tudi za razvoj ekokmetijskega sektorja so ekotržnice pomembne kot promocijsko orodje, ki opozarja na prisotnost ekopridelave in ekoživil.

Za vzpostavitev in ponekod tudi koordinacijo dela in promocijo ekotržnic skrbijo združenja ekopridelovalcev, ponavadi v sodelovanju z lokalnimi oblastmi (Maribor, Celje, Novo mesto, Domžale), v Naklem je bilo to združenje za zdravo prehrano, v Ljubljani pa zasebni zavod (Inštitut za trajnostni razvoj) v okviru razvojnega projekta (v sodelovanju z Mestno občino Ljubljana in združenjem ekopridelovalcev). Prva ekotržnica je začela delovati v Ljubljani (l. 1999).

Večina organizatorjev ekotržnic načrtuje povečanje obsega prodaje in ponudbe (vključitev novih kmetij), nekateri tudi uvedbo dodatnih tržnih dni. Pričakujemo lahko tudi ekotržnice na dodatnih lokacijah (nove ekotržnice).

Prodaja na ekotržnici ustreza tudi specifikam slovenske (eko)pridelave: razmeroma majhen obseg pridelave, precejšnja pestrost ponudbe (mešane kmetije) in še sprejemljiva oddaljenost kmetij od tržnih centrov.

Po drugi strani pa je ta način trženja omejen: po eni strani z delovno-organizacijskimi možnostmi in sposobnostmi pridelovalcev (čas za pripravo, sezonska narava ponudbe, omejene količine, smisel za komunikacijo idr.), po drugi pa z dosegom potrošnikov (le na nekaj lokacijah in par dni na teden).

Kljub temu ekotržnice ostajajo dovolj pomembna tržna pot tako z vidika ekonomije kmetij kot promocije ekokmetijstva oz. ekoživil, kar kažejo tudi rezultati raziskave; v januarju 2005 je na 6 stalnih ekotržnicah v Sloveniji prodajalo 85 kmetij, od tega 49 stalno in 36 občasno.

Primerjava cen živil na ekotržnici in konvencionalni tržnici v Ljubljani

Raziskava je pokazala, da so cene na ekološki tržnici pretežno višje od cen za primerljive artikle na konvencionalni tržnici, pri posameznih pridelkih in izdelkih pa močno presegajo cene konvencionalnih živil. Izjema je med, kjer je bila pri ekoizdelku zabeležena nekoliko nižja cena.

Kot zanimivost navajamo rezultat ankete (s sicer nizkim odzivom: 16 odgovorov), izvedene med kupci na ekološki tržnici oktobra 2004. Anketa je pokazala, da je le 19% kupcev pripravljenih plačati 40-60% višjo ceno, 44% kupcev 20-40% višjo ceno in 19% kupcev 10-20% višjo ceno. Le 6% anketirancev pravi, da bi za ekološki izdelek bili pripravljeni odšteti do 150% več denarja kot za konvencionalno pridelanega.

Zaključek:

Iz primerjave obeh raziskav lahko sklepamo, da kupci na ekološki tržnici v Ljubljani cene ekoloških izdelkov v praksi ne primerjajo s konvencionalnimi in se za nakup ne odločajo (predvsem) glede na razliko v višini cene, čeprav načeloma ne želijo kupovati ekoživil po bistveno višji ceni (nad 40% dražje).

6.4 Prodaja prek trgovin in trgovskih verig

Identificirali smo najpomembnejše poslovne subjekte, ki se ukvarjajo s trženjem ekoživil, ter z njimi opravili indikativni razgovor o obsegu prodaje ekoživil slovenskega porekla.

Specializirane trgovine z zdravo prehrano

Od 10 identificiranih smo opravili razgovor z lastniki treh trgovin. Delež izdelkov ekološkega izvora v ponudbi teh trgovin je 50-70%, od tega je povprečno 5% slovenskih in 95% iz uvoza.

Trgovine z živili trgovskih verig

Na osnovi opravljenih indikativnih razgovorov smo ugotovili, da je z vidika prodaje slovenskih ekoživil najpomembnejše trgovsko podjetje v Sloveniji Mercator. Poleg njega ekoživila prodajajo tudi Interspar, E. Leclerc in DM, vendar pa ima le Interspar v programu slovenska ekoživila (ekomeso iz Celjskih mesnin), ostali prodajajo ekoživila iz tujine.

Mercator je tako edini poslovni sistem, ki načrtno vključuje slovenska ekoživila v svojo ponudbo. V Mercatorju smo identificirali dva programa oziroma dejavnosti, ki vključujeta trženje ekoživil slovenskega izvora:

- program svežega sadja in zelenjave, ter
- "prodajno polico" Dobrote slovenskih kmetij.

Trženje v trgovskih verigah, Mercator: program svežega sadja in zelenjave

Mercator je s prodajo slovenskih ekoživil – svežega programa začel v l. 2001. Stike s prvimi dobavitelji so navezali samoiniciativno in sicer s posamezniki, ki so jih identificirali na osnovi podatkov Odd. za kontrolo ekološkega kmetovanja v Mariboru in nato prek virov v posameznih zvezah in društvih.

Število dobaviteljev (slovenskih ekoproizvajalcev) v l. 2004: 16 kmetov, 1 d.o.o. in 1 KZ - skupno 18 slovenskih dobaviteljev.

L. 2004 je bilo na voljo 50 različnih pridelkov oz. izdelkov (nekateri v več gramaturah) in 12 različnih vrst dišavnic v lončku. Nad 1 tona prodaje so dosegli: jabolka Topaz, kislja repa, kisljo zelje, jušna zelenjava, rdeča pesa, krompir, jedilne buče, Dedkova jabolka (iz visokodebelnih ekoloških nasadov).

Glavne omejitve prodaje so:

- nihajoče povpraševanje,
- absolutna neosveščenost slovenskega kupca,
- prenizka kupna moč za kvalitetnejši produkt, zato iščemo dosegljiv nivo cen,
- pridelovalci niso ustrezno plačani za vložen trud, zato je njihova ponudba največkrat premajhna, enostransko usmerjena,

- pridelovalci niso dovolj finančno močni, da bi sledili tržnim trendom, vsak izpad dohodka jim lahko ogrozi obstoj,
- ni izdelovalcev embalaže, ki bi se ustrezno odzivali na potrebe,
- država na segmentu »ekološkega« stimuliranja - očitno še ne zazna interesa (npr. ugodnosti pri embalaži, trženju, oglaševanju, organiziranju, predelovanju, izobraževanju.....),
- ponudba je sezonskega značaja-problem tržnih viškov v kratkem razdobju (zlasti za vrtnine, kjer je sicer ponudba precej bogata – v primerjavi s sadjem in poljščinami),
- ni organizatorjev/organizacij, ki bi združili transport, pakiranje – vse temelji na osebnem angažmaju.

V Mercatorju po mnenju vodje programa potreb v naslednjih petih letih ne morejo predvideti, ker se bosta slovenska in uvozna ponudba prepletali, potrebe pa so odvisne od razmerja med ceno in rastjo kupne moči v Sloveniji.

Celotna količina prodanih ekopridelkov v svežem programu je l. 2004 znašala približno 0,45% celotne prodaje sadja in zelenjave. Ob upoštevanju rasti prodaje konvencionalnih pridelkov in mnogo hitrejše rasti prodaje ekopridelkov bi bila po mnenju vodje programa zelo približna ocena za leto 2010 kakšnih 3%, z angažiranim pristopom države in kmetijskih institucij pa malo več.

Glavna vloga slovenskih pridelovalcev pri tem bi morali biti vztrajati pri ekološki pridelavi.

Najpogostejše težave (poleg premajhnih količin in neobstoječih ekokooperativ) ekoloških kmetov po izkušnjah vodje programa v Mercatorju niso v znanju, ampak v pomanjkanju osnovnega kapitala, s pomočjo katerega bi lahko bolj pogumno pridelovali in se s pridelkom tudi preživljali.

Menijo, da bi bilo za hitrejši razvoj prodaje slovenskih ekoživil na strani slovenske ponudbe/ponudnikov izboljšati predvsem naslednje:

- Skupno organiziranje,
- boljše svetovanje,
- vključevanje predelovalnih obratov v odkup tržnih viškov ali pridelkov za industrijsko predelavo,
- realno in neromantično osveščanje javnosti,
- izobraževanje (od vrta naprej za potrošnike, zlasti pa absolutno vključevanje doktrine v strokovne šole).

Velika težava je, ker na državni ravni ni interdisciplinarnega pristopa s skupnim ciljem.

Profil slovenskega kupca ekoživil v Mercatorju, najpogostejši motivi za nakup:

Posebni raziskavi ni bilo, povratne informacije pa kažejo na tri osnovne skupine:

- ljudje, ki so se zavestno odločili za zdravo prehrano (bolniki, večji del vegetarijancev in tisti, ki skrbijo za svoje zdravje tudi pri prehranskih navadah),
- ljudje, ki slišijo ali preberejo pohvale, pa še sami »poizkusijo«,
- tisti, ki kupijo »po pomoti«, so z nakupom zadovoljni in živilo ponovno poiščejo.

6.5 Prodaja prek drugih tržnih poti

Gostinstvo:

Restavracije/gostilne

Gostilna Krištof v vasi Predoslje pri Kranju je prva in zaenkrat edina gostilna/restavracija v Sloveniji, ki je pridobila certifikat kontrolne organizacije (leta 2004) in ponuja svojim gostom 3 menije: BIO MESNI, BIO VEGANSKI in BIO PRESNI meni z ekološko pridelano hrano. Pridelke odkupujejo od 10 slovenskih ekoloških kmetij. Kar se tiče števila gostov, ki si želijo ekohrane pravijo, da bi lahko bilo bolje. Na začetku je bilo povpraševanje veliko, sedaj je v upadu. Razlog vidijo tudi v premajhni raznovrstnosti ponudbe, saj so cel mesec na jedilniku na voljo vedno enake ekojedi. Zavedajo se, da bi

morali ponudbo znotraj menija zamenjati večkrat na teden oz. vsaj na mesec, vendar je problem pri raznovrstnosti ponudbe ekoizdelkov na trgu in količini nabavljenih surovin od kmetov, ki si svojih izdelkov ne želijo dostavljati večkrat na mesec.

Hoteli

Grozd malih hotelov

V projekt je Zveza združenj ekoloških kmetov Slovenije od leta 2004 vključena kot koordinator za Program zdravega prehranjevanja in sodeluje z 12 hoteli, ki jih zanima ponudba ekohrane svojim gostom. Glavna težava je še vedno v tem, da je ponudba slovenskih ekoživil premajhna od količin, ki bi bile potrebne za stalno oskrbo hotelskih kuhinj.

Ekološke turistične kmetije kot iskalke ekoživil na trgu

Ekološke kmetije, ki na svoji kmetiji ponujajo tudi gostinske storitve za goste, se v primeru, da potrebnih lastnih proizvodov nimajo oz. količine ne zadostujejo potrebam na kmetiji, zelo redko poslužujejo odkupa pridelkov od drugih ekoloških kmetij. Ker Slovenija še nima standardov za ekološke turistične kmetije, ki bi določevali, kolikšen delež ekoloških proizvodov morajo vsebovati obroki na teh kmetijah (kot je to urejeno v mnogih rugih evropskih državah), kmetje v to še niso prisiljeni.

Na ekoborzi Zveze Biodar, ki je objavljena tudi v vsaki številki revije Biodar, so zasledili le povpraševanje po jabolčnem soku, žitih in različnih marmeladah ter medu iz ene turistične kmetije.

Vendar pa na Zvezi ugotavljajo, da je drugo plat težav iskati tudi v tem, da je malo kmetov, ki svoje viške oglašujejo.

6.6 Uvoz in izvoz ekoživil

UVOZ

Podatke o uvozu ekoživil še zbiramo. Večina uvoznikov in trgovcev količin ni posredovala zaradi nezbranih in neurejenih podatkov. Vsi trgovci pravijo, da jih je v uvoz prisilila premajhna ponudba na domačem trgu in neorganiziranost pridelovalcev.

V Slovenijo uvažamo predvsem naslednja ekoživila: žita in mlevske izdelke, stročnice, olja in oljnice, stročnice, izdelke iz soje, sveže sadje in zelenjavo, suho sadje, slaščice, oreške, razne namaze in napitke. Sveži pridelki iz uvoza obsegajo krompir in agrume (limone, pomaranče in kivi) ter manjše količine sveže zelenjave.

IZVOZ

Slovenski kmetje svojih pridelkov/izdelkov po dostopih podatkih še ne izvažajo. Od 1.5.2004, ko je Slovenija postala članica EU in je vzpostavljen enotni skupni trg, so posamezni kmetje ob avstrijski in italijanski meji začeli s trženjem, vendar gre za manjše količine (žita, živina). Uradne statistike o vrsti blaga in količinah ni.

Ekoizdelke za izvoz proizvajajo v pekarski industriji.

7. Registracija predelave ekoloških pridelkov na slovenskih ekokmetijah

Ta tema je zanimiva, ker je neposredno povezana z ustvarjanjem dodatnega dohodka na kmetiji in z dostopom kmetij – predelovalk na trg.

Zaradi nedostopnosti podatkov o registraciji predelave na ekoloških kmetijah lahko podamo le oceno stanja na osnovi razpoložljivih podatkov in pogovorov s posameznimi ekološkimi kmeti in njihovo krovno organizacijo.

Predelavo pridelkov na lastni kmetiji je doslej registriral le del kmetij, ki svoje proizvode trži na domu ali na ekotržnici. Razlog je predvsem v neugodnem razmerju med količinami predelanih živil za trg in med stroški in porabo časa, povezanimi z ustrezno registracijo kmetij.

Kmetje, ki so svojo dejavnost ustrezno registrirali, so s svojo odločitvijo zadovoljni, čeprav menijo, da so postopki preveč zahtevni in predragi: Na osnovi ogledov podobnih obratov v drugih državah menijo tudi, da je ureditev v nekaterih drugih državah EU (Avstrija, Italija; Francija) bistveno bolj enostavna, tako za predelavo na kmetiji kot za neposredno trženje.

Iz rezultatov raziskave oziroma ankete Kmetijskega zavoda Maribor (2002) lahko sklepamo, da je zanimanje za predelavo in za ustrezno registracijo dejavnosti na ekoloških kmetijah precejšnje, ter da je glavna ovira pomanjkanje investicijskih sredstev oziroma kapitala. Raziskava je podala tudi oceno volumna investicijskih sredstev, ki bi jih bilo potrebno zagotoviti za razvoj dopolnilnih dejavnosti, vključno s predelavo živil, na ekoloških kmetijah.

8. Obstoječi ukrepi kmetijske politike za ekološko kmetijstvo

Edini sistemski ukrep kmetijske politike v Sloveniji, ki se nanaša neposredno na sektor ekološkega kmetijstva in živil, so okoljska plačila za ekološko kmetovanje v okviru kmetijsko okoljskega programa, v skladu z ustreznimi uredbami Evropske unije za razvoj podeželja. Ta sedaj zajema tudi plačilo dela stroškov nadzora.

Neposredna plačila za površine v nadzoru ekološke pridelave so v absolutnem smislu sicer najvišja med kmetijsko okoljskimi plačili za ukrepe slovenskega kmetijsko okoljskega programa (KOP). Vendar pa kmetija tudi s kombinacijo dveh ali treh drugih ukrepov v okviru KOP, ki vsak zase in tudi skupaj od kmeta zahtevajo manj napora in dodatnih stroškov od ekološkega kmetovanja, že doseže najvišje možno plačilo na ha letno. Zato se mnogo kmetij raje odloči za druge ukrepe oziroma njihove kombinacije in se ne odločijo za preusmeritev v ekološko pridelavo.

9. Razprava in sklepi

V Sloveniji obstaja trg za ekološka živila: prisotno je povpraševanje po vseh vrstah živil, ki ga pokrivamo tako z domačimi kot z uvoženimi ekoživil. Natančnejšo opredelitev slovenskega trga ekoživil otežujeta odsotnost spremljanja trženja ekoživil, predvsem odsotnost specifičnih statističnih podatkov. Kljub temu smo s posrednimi metodami prišli do podatkov, na osnovi katerih lahko sklepamo o razvoju in trenutnem stanju na področju pridelave ter trženja ekoživil v Sloveniji.

V Sloveniji se je število ekoloških kmetij in površin v nadzoru ekološke pridelave razmeroma hitro povečevalo predvsem v prvih 4 letih, posebej izrazito po uvedbi ekokmetijskih oz. kasneje kmetijsko okoljskih plačil (KOP), medtem ko se v zadnjih dveh letih povečuje počasneje. Za preusmerjanje so se odločale (se odločajo) predvsem ekstenzivne živinorejske kmetije, glavna spodbuda pa so bila okoljska plačila. Eden od razlogov za upočasnjeno povečevanje števila kmetij, ki se odločijo za preusmeritev v ekokmetijstvo, je večja privlačnost drugih kmetijsko okoljskih plačil oz. njihove kombinacije, ki ob manj vloženega napora kmetiji omogočijo večji ali vsaj enak prihodek iz KOP.

Konec l. 2004 je bilo v Sloveniji 910 kmetij, ki so svoje pridelke oziroma živila že lahko tržile kot ekološke (kar pomeni, da so uspešno zaključile minimalno dveletno obdobje preusmerjanja). O številu oziroma deležu kmetij, ki pridelujejo (tudi) za prodajo, lahko sklepamo na osnovi več podatkov:

- števila kmetij, ki so podpisale pogodbo za kolektivno znamko BIODAR ali za znak Demeter, saj se za uporabo oznak za ekoživila zanimajo predvsem kmetije, ki le-ta nameravajo tržiti; takih kmetij je bilo konec l. 2004 približno 210;
- števila kmetij, ki redno ali občasno prodajajo na ekotržnicah; v l. 2004 jih je bilo približno 85;
- števila kmetij, ki prodajajo prek trgovskih poslovnih sistemov; v l. 2004 približno 26 (16 sveži program in 10 pakirana predelana živila);
- števila kmetij, ki prodajajo eko goveje meso prek klavnic, ki so certificirane za klanje ekoživine (predvsem Pohorje beef in Celjske mesnine); v l. 2004 približno 100 kmetij.

Glede na to, da iste kmetije enake pridelke oziroma živila običajno prodajajo po različnih tržnih poteh, lahko zaključimo, da je bilo v l. 2004 ekoloških kmetij s tržno pridelavo med 140 in 180, oziroma 15 – 20 % tistih, ki izpolnjujejo pogoje za prodajo ekoživil.

Razmeroma velik delež (več kot 50 %) teh kmetij prodaja neposredno na ekoloških tržnicah.

Na drugi strani pa so naslednja dejstva:

- V Sloveniji ekoživila uvažamo, in sicer tako pridelke (predvsem žita, južno sadje, v manjših količinah svežo zelenjavo) kot predelana živila (predvsem živila iz soje, namaze, olja, testenine, kruh, pecivo in druge mlevske izdelke, v manjših količinah tudi mlečne izdelke, idr.).
- Cene ekoživil so večinoma višje od cen primerljivih konvencionalnih živil, pri čemer je razpon presežka cene glede na vrsto živila v povprečju od 40 - 100 %, v posameznih primerih tudi 200 %.
- Tržni poslovni sistemi in predelovalci povprašujejo po ekopridelkih in (predelanih) ekoživilih slovenskega porekla, vendar ponujene količine ne zadoščajo povpraševanju, in sicer niti v smislu celotnih (absolutnih) količin niti z vidika individualnih količin na posameznih kmetijah.

Delež ekoloških kmetij, ki svoje pridelke oz. izdelke tržijo, pa v primerjavi z tovrstnim deležem konvencionalnih kmetij ni nič manjši; nasprotno, zdi se, da so ekološke kmetije v Sloveniji kljub vsemu celo bolj tržno usmerjene kot konvencionalne.

Vseeno pa se moramo glede na zgornje ugotovitve vprašati, kje so razlogi za to, da preostale ekološke kmetije ne vstopajo na trg oziroma zakaj ne izkoristijo tržnih priložnosti.

Sklepamo, da je za to več razlogov:

- V strukturi ekokmetij v Sloveniji izrazito prevladujejo ekstenzivne živinorejske kmetije, te pa pridelujejo pridelke, ki so za pripravo za trg oz. za predelavo zahtevnejši (mleko, meso), ali pa je po njih v Sloveniji trenutno manj povpraševanja (ekomeso).
- Ekokmetij z rastlinsko pridelavo, po katerih pridelkih je največ povpraševanja, je razmeroma malo, površine za rastlinsko pridelavo pa so prav tako razmeroma majhne, tako na posameznih kmetijah kot v absolutnem smislu (delež površin za rastlinsko pridelavo od celotne površine v nadzoru ekopridelave).
- Neposredno trženje teoretično sicer ustreza manjšim in srednje velikim kmetijam, vendar pa v praksi za mnoge ni izvedljivo, saj je povezano s precej dodatnega dela, ki ga mnoge kmetije objektivno ne zmorejo; ta način trženja zahteva tudi posebna nagnjenja in sposobnosti, povezane z neposrednim stikom s kupci, ki jih morajo imeti ljudje na kmetiji, če želijo uspešno neposredno tržiti.
- Tržna neorganiziranost in nepovezanost ekopridelovalcev.
- Zahtevnost registracije predelave na kmetiji kot dopolnilne dejavnosti (organizacijsko in stroškovno).
- Slabo obveščeni in slabo izobraženi pridelovalci (pomanjkljivo poznavanje trga, tržnih priložnosti in njihove rabe, idr.).
- Ne nazadnje pa so pomembne tudi splošne strukturne značilnosti slovenskega kmetijstva (razmeroma majhne kmetije, ki pretežno niso edini ali glavni vir dohodka kmetovalca; razdrobljena in razpršena parcelna struktura na ravni kmetije; ostarele kmetije; idr.).

Med dodatnimi razlogi, da se obstoječe ekološke kmetije ne razvijajo bolj v smeri pridelave za trg, so predvsem naslednji:

- Pomanjkanje investicijskih sredstev za povečevanje obsega in profesionalizacije pridelave na posameznih kmetijah.
- Težave s pridobivanjem dodatnih kmetijskih zemljišč kot ovira za širitev kmetije: kmetijskih zemljišč ni na trgu oziroma jih ni mogoče najeti pod pogoji, ki ustrezajo zahtevam za ekopridelavo (dolgoročna najemna pogodba).
- Pomanjkanje znanj s področja ekološke pridelave med kmeti in nedosegljivost oz. odsotnost svetovanja za ekološko kmetijstvo v pretežnem delu Slovenije.

Prav tako je v Sloveniji zelo majhno število specializiranih predelovalcev ekoživil oziroma predelovalne industrije, ki vključuje programe ekoživil. Tu so razlogi naslednji:

- Manjši predelovalni obrati težko pridejo do sredstev za investicije v uvedbo, razvoj ali širitev ekološke predelave.
- Za večje predelovalce je obstoječa slovenska ponudba ekopridelkov količinsko premajhna ali preveč razpršena (npr. ekomleko), da bi omogočala uvedbo posebnih programov ekoživil.
- Negotovost – strah pred tržnim neuspehom ekoživil, zaradi pomanjkanja podatkov o trgu ekoživil v Sloveniji in tujini.
- Slaba obveščenost o ekokmetijstvu, ekoživilih, posebnostih ekološke predelave (inovacije, standardi) in dinamiki trga ekoživil.

Kot posebno področje moramo pogledati tudi organizacije proizvajalcev. Te v evropskih državah igrajo ključno vlogo tudi pri razvoju trženja ekoživil, še posebej v začetnem obdobju razvoja ekosektorja, preden se oblikujejo specializirane organizacije in tržne poti.

V Sloveniji obstaja ena krovna organizacija, za katero bi lahko rekli, da je nacionalnega pomena: Zveza združenj ekoloških kmetov Slovenije oz. Zveza Biodar. Njena vloga v razvoju trženja ekoživil je bila pomembna predvsem z vidika uvedbe prve slovenske znamke za ekoživila (BIODAR), vendar pa je njeno delovanje močno omejeno zaradi šibke in negotove finančne situacije. Zveza Biodar prejema le zanemarljiva sredstva iz članarin (manj kot 5 % letnega proračuna), enako zanemarljiva so tudi sredstva, ki jih letno namenja MKGP prek sofinanciranja strokovnega dela društev in zvez, tako da je skoraj v celoti vezana na projektno delo. To njene dejavnosti na področju spodbujanja pridelave in trženja ekoživil močno omejuje. Za primerjavo: proračun največje avstrijske krovne organizacije ekoloških kmetov Zveze BIO ERNTE sestavlja 1/3 zbranih članarin (ki so za faktor 100 večje od tistih pri Zvezi Biodar), 1/3 sredstev iz državnega proračuna (ministrstvo, odgovorno za kmetijstvo) in 1/3 porjektivnih sredstev.

Tržne poti in njihovi potenciali

Ekotržnice

Dobrih 50 % tržno usmerjenih ekokmetij prodaja neposredno na ekoloških tržnicah. Očitno je ta tržna pot za večino sedanjih tržno usmerjenih kmetij smiselna: ustreza tistim kmetijam, ki imajo razmeroma pestro, vendar količinsko omejeno pridelavo oz. predelavo (predvsem rastlinska pridelava, v manjši meri tudi predelava mleka) in ki lahko del svojega delovnega časa posvetijo pripravi pridelkov in živil za trg in prodaji na tržnici. Vendar pa so ekotržnice le na šestih lokacijah, ob tem, da se največji promet ustvari na ekotržnici v Ljubljani (sobota) in nato v Mariboru (petek). Polovica kmetij, ki prodajajo na ekotržnici v Ljubljani, je precej oddaljenih (okolica Maribora, Kozjansko, Tolmin, Primorska...). Poleg porabe delovnega časa za pripravo, prevoz in prodajo imajo kmetje stroške tudi s prevozom, parkirninom, takso za najem prodajnega mesta ipd. Ekokmetije imajo omejene količine pridelkov, zato so v slabšem položaju kot kmetije na konvencionalni tržnici, ki svojo ponudbo lahko popestrijo oz. količinsko povečajo z dokupom vrtnin na trgu. Kljub temu je bilanca prodaje na ekotržnici očitno zaenkrat še pozitivna, k čemur prispevajo tudi večinoma višje cene.

Ekotržnice so za kmete še posebej zanimive, če niso pretirano oddaljene od kmetije. Hkrati udeležujejo tudi načelo »lokalna pridelava (proizvodnja) – lokalno trženje«, ki je v zadnjih letih deležno posebne podpore v državah Evropske unije. Zato sta dva razloga: eden je ekonomski in socialni – zviševanje dohodka, ki ostane v lokalni skupnosti (v tem primeru na kmetijah), drugi pa okoljski – zmanjševanje obremenjevanja okolja zaradi transporta živil (t.i. »food miles«).

Kot že omenjeno, pa so ekotržnice tudi stalna promocija ekokmetijstva in ekoživil.

Ekotržnice so torej po eni strani omejena tržna pot, po drugi pa tržna pot, ki je za določen del kmetij vseeno optimalna, vsaj kot dodaten način trženja. Imajo tudi določeni razvojni potencial v smislu lokalne pridelave in potrošnje kot novega prehranskega okoljskega trenda. Zato je smotrno razmišljati tudi o ukrepih za izboljšanje delovanja in promocijske funkcije sedanjih ekotržnic ter o spodbudi za

uvajanje novih. Pri tem bi morale biti te spodbude smiselne del celovitega koncepta razvoja trženja ekoživil.

Trženje v tržnih poslovnih sistemih (verigah)

Dosedanji razvoj trženja v trgovskih verigah temelji predvsem na osebnem angažmaju posameznikov, ki so pripravljeni na individualno delo s posameznimi dobavitelji – ekološkimi kmetijami, saj te za neposreden vstop v tovrstne tržne sisteme niso pripravljene. Kmetije ne poznajo osnovnih načel ponudbe (zahteve glede količin, stalnosti, kakovosti ipd.), ne razpolagajo z ustreznim materialom za pakiranje in označevanje živil, predvsem pa niso organizirane v tržne organizacije oziroma skupine ponudnikov, ki bi jim olajšale vstop v trgovske verige in zagotavljanje izpolnjevanja osnovnih zahtev za trženje prek njih. (prim. poglavje »Prodaja prek trgovin in trgovskih verig«).

V Mercatorju so z osebnim pristopom in individualnim delom z ekopridelovalci v nekaj letih razvili določeno bolj ali manj stalno ponudbo svežih slovenskih ekoživil, čeprav še skromno. Posebnega oglaševanja ekoživil niso izvajali, razen z izjemo izdaje zgibanke, objave v Mercatorjevem glasilu za kupce ter prisotnosti informativne table v nekaterih večjih supermarketih (pri oddelku svežih živil).

Projekt »Dobrote slovenskih kmetij« je prav tako pomagal določenemu številu ekokmetij, da so s svojo ponudbo izpolnile pogoje za pojav na policah samopostrežnih prodajal, kar zadeva označevanje, embaliranje in kakovost živil. Vendar pa je projekt z ukinitvijo posebnih »polic z dobrotami« izgubil svoj promocijski naboj, ekoživila pa so se razpršila po trgovinah brez posebnega jasno prepoznavnega obeležja in promocije. Kot opisano, so »police« ukinili, ker so bile predrage, saj trgovec posebne promotivne oblike ponudbe v trgovinah zaračunava posebej.

Sedanje ovire za razvoj trženja slovenskih ekoživil so precejšnje; vsi tržni akterji na strani odkupa ekopridelkov oz. živil pa izpostavljajo predvsem premajhno ponudbo in neorganiziranost ekopridelovalcev. Po drugi strani pa opozarjajo tudi na izredno slabo informiranost in osveščenost slovenskih potrošnikov o ekoživilih.

V Mercatorju napovedujejo, da bodo v primeru pomanjkanja slovenskih ekoživil na področju svežega programa, kjer trenutno uvažajo le ekosadje, ki ga v Sloveniji ne gojimo (pomaranče, limone – zelo uspešna prodaja), prav tako prešli na uvoz iz tujine.

Glede na prodajni potencial za ekoživila in na identificirane pomanjkljivosti ponudbe slovenskih ekokmetij z vidika velikih tržnih verig bi bili potrebni predvsem ukrepi, ki bi spodbujali oziroma olajševali tržno povezovanje pridelovalcev, ukrepi za povečevanje tržne pridelave vrtnin in sadja, ukrepi za spodbujanje predelave ekoživil na kmetijah in na manjših obratih, ter ukrepi za spodbujanje druge ekopridelave in ekopredelave (žita, mleko, soja oz. sojini izdelki ipd.).

Hkrati so vzporedno potrebni ukrepi za osveščanje in informiranje potrošnikov o ekoživilih. Na ta način na eni strani spodbujamo pridelavo oz. proizvodnjo, na drugi pa skrbimo, da potrošnja ne zaostane za dinamiko ponudbe, oziroma da je povpraševanje korak pred ponudbo in tako učinkuje kot spodbuda za razvoj slednje.

Trženje prek gostinske ponudbe

Turizem in gostinstvo kažeta precejšen potencial za trženje ekoživil slovenskega porekla. Slovensko, regionalno ali lokalno poreklo živil, svežost živil, lahko tudi v kombinaciji z regionalno tipično ali tradicionalno pripravo, pomeni dodatno privlačnost za goste in je zato lahko pomemben element kakovosti v gostinski ponudbi. Poreklo živil iz nadzorovane ekološke pridelave pa je še nadaljnji element kakovosti.

Glede aktivnega povpraševanja po ekoživilih v Sloveniji zasledimo več pobud:

- iskanje dobaviteljev s strani posameznih gostinskih obratov in hotelov;

- organizirano pobudo v okviru projekta »Grozđ manjših hotelov«, kjer je eden od programov grozđa posvečen zdravemu prehranjevanju; v tem programu je 12 hotelov, ki želijo razviti gostinsko ponudbo ekoživil oz. jedilnikov iz ekoživil;
- ekološke turistične kmetije, ki iščejo ekoživila z drugih kmetij za zaokrožitev svoje gostinske ponudbe.

Poleg že obstoječega povpraševanja obstaja tudi precejšen potencial v gostinstvu nasploh, predvsem v zdraviliškem turizmu, kjer je povezava med ekohrano in programom oziroma namenom storitve najbolj neposredna in nedvoumna. Tudi na sedanjih in novih ekoloških turističnih kmetijah lahko pričakujemo povečanje povpraševanja po ekoživilih najmanj takrat, ko bo zaživel program certifikacije specializacije ekoturistične kmetije, ki bo zahteval tudi določen minimalni delež ekoživil oz. ekojedilnikov v ponudbi kmetij.

Značilno je tudi, da si gostinski sektor izrazito želi slovenskega ekoproizvoda, vendar pa je pripravljen ekoživila tudi uvažati, če domače ponudbe ne bo.

Ukrepi za izkoristek tržnega potenciala v gostinski ponudbi so enaki tistim, ki jih predlagamo v prejšnjem poglavju – *Trženje v tržnih poslovnih sistemih (verigah)*.

Kako izkoristiti potenciale za trženje ekoživil s slovenskih kmetij? Priporočila za izboljšanje tržne pridelave in predelave ekoživi.

Sedanji ukrepi kmetijske politike za spodbujanje širjenja ekološkega kmetijstva so omejeni na okoljska plačila za ekološko kmetovanje v okviru kmetijsko okoljskega programa. Na ta način ekološko kmetijstvo spodbujamo le zaradi njegovega prispevka k ohranjanju narave in varstvu okolja. Vendar pa tudi tu prihaja do nesorazmerij, saj plačila znotraj KOP kmetov ne spodbujajo vedno k izbiri ukrepov z najvišjo okoljsko koristjo, saj višina plačil za posamezne ukrepe oz. njihove kombinacije daje drugačne signale. To postavlja pod vprašaj ustreznost celotnega KOP, saj se zdi, da težišče s primarno okojskih koristi (kmetijam nadomestiti izpad dohodka zaradi izvajanja okolju/naravi prijaznih ali koristnih praks, oziroma jih spodbujati k izvajanju le-teh) na socialno-ekonomske (kmetijam s pomočjo izvajanja KOP zagotavljati dodaten prihodek in omogočati njihov obstoj). Povezava med obema namenoma sicer nedvoumno obstaja (brez delujočih kmetij ni ohranjanja obstoječe kulturne krajine in biotske raznovrstnosti, vezane na ustrezno kmetijsko dejavnost v prostoru), vendar pa je premestitev težišča KOP s tistega, ki ga primarno določa ustrezna uredba EU, anomalija, ki jo je potrebno odpraviti.

Sedanji ukrepi kmetijske politike v Sloveniji se torej z drugimi vidiki ekopridelave ne ukvarjajo. Vendar pa so le-ti pomembni; ekološki pridelavi priznavajo vrsto splošno koristnih funkcij, ki obsegajo vse od varovanja okolja (zagotavljanje trajne rodovitnosti tal, zmanjševanja obremenjevanja klime s toplogrednimi plini, preprečevanje onesnaženja pitne vode s pesticidi in zmanjšano onesnaževanje z nitrati, ohranjanje ali celo povečevanje biotske raznovrstnosti, in številne druge) pa do zagotavljanja živalim ustrezne reje in dobrobiti domačih živali, pridelave kakovostne in varne hrane, zagotavljanja delovnih mest, ohranjanja lokalne podeželske ekonomije idr. Prav na priznavanju teh prispevkov je Evropska komisija tudi utemeljila že omenjeni Evropski akcijski načrt za ekološko kmetijstvo in hrano.

Tu se osredotočamo predvsem na tržni vidik ekološke pridelave in na povezavo le-tega z ekonomiko slovenskih kmetij in podeželja. Tržni vidik ekopridelave je pomemben tako z vidika ekonomike posameznih kmetij in lokalnih skupnosti kot tudi z vidika potrošnika, ki išče (slovenska) ekoživila.

Dosedanji razvoj in trenutno stanje na trgu ekoživil v Sloveniji kaže, da potencial slovenskih kmetij za pridelavo in trženje ekopridelkov in ekoživil nikakor ni izkoriščen; enako velja za predelavo ekoživil neposredno na kmetijah ali v predelovalnih obratih.

Jasen je tudi trend povečevanja povpraševanja po ekoživilih v Sloveniji, kar se odraža tudi v povečevanju prodaje in uvoza ekoživil. Glede na izkušnje v drugih evropskih državah in tržni delež ekoživil v njih lahko v Sloveniji pričakujemo porast povpraševanja tudi v naslednjih letih, saj je

sedanji tržni delež ekoživil v Sloveniji zelo nizek (manj kot 1 %; prim. intervju v Posl. sistemu Mercator).

K povečevanju povpraševanja po ekoživilih tako v Sloveniji kot v EU bo še prispevalo izvajanje v oktobru 2004 sprejetega Evropskega akcijskega načrta za ekološko kmetijstvo in živila, ki med drugim predvideva ukrepe za promocijo ekoživil in za izboljšanje informiranosti potrošnikov o ekoživilih na ravni celotne EU.

Prav na področju informiranosti in osveščenosti potrošnikov glede ekokmetijstva in ekoživil so v Sloveniji potenciali zelo veliki, saj raziskave kažejo, da slovenski potrošnik zelo slabo pozna to področje.

Ekološka pridelava je z vidika trga pomembna tudi zato, ker prideluje živila višje kakovosti – v celovitem, natančno reguliranem (standardi, zakonodaja) in nadzorovanem sistemu kmetijske pridelave, ki zagotavlja trenutno najvišjo raven varovanja okolja ter dobrobiti živali v kmetijstvu. Ekoživila imajo zato na trgu poseben položaj. Za ponazoritev naj omenimo integrirano pridelavo, ki prav tako vsebuje določene okoljske omejitve; nikjer v Evropi se živila iz integrirane pridelave niso profilirala kot posebno tržno zanimiva z vidika individualnega kupca, saj je razlika med nenadzorovano konvencionalno pridelavo in (nadzorovano) integrirano pridelavo premajhna, da bi omogočala jasno tržno sporočilo; nasprotno, poskuse promocije živil iz integrirane pridelave so organizacije potrošnikov v evropskih državah (Avstrija, Italija) označile za zavajanje potrošnikov in neupravičeno izkoriščanje trenda ekoživil. Pač pa je integrirana pridelava postala minimalna zahteva za trženje v trgovskih poslovnih sistemih in deloma v predelovalni industriji. Vendar pa se tudi tu že uveljavlja tudi ekopridelava, npr. v izdelavi hrane za dojenčke in majhne otroke, kjer je več evropskih predelovalcev (Hipp, Alete) prešlo na ekosurovine.

V Sloveniji smo se v kmetijstvu odločili za usmeritev v kakovost in varnost živil ter za varovanje okolja. Tudi s tega vidika je smotrno, da začnemo načrtno razvijati sektor ekokmetijstva in ekoživil kot tistega, ki daje optimalne rezultate na vseh omenjenih področjih.

Če želimo slovenskim kmetijam in predelovalcem omogočiti, da izkoristijo tržni potencial ekoživil, je potrebno sistematično odpraviti najpomembnejše razvojne ovire in uvesti ustrezne razvojne spodbude, kot nakazano v prejšnjih poglavjih.

Predlagamo nekaj najpomembnejših ukrepov:

1. Spodbude za oblikovanje tržnih organizacij ekoloških pridelovalcev: prilagojeno sedanjemu obsegu in potrebam, kar pomeni zadosti nizko število članov in dovolj nizek letni promet, s trendom povečevanja.
2. Spodbude za razvoj ekološke rastlinske pridelave v obliki investicijskih programov za preusmeritev, prestrukturiranje ali razširitev ekološke pridelave vrtin, sadja, žit, poljščin in grozdja oz. vina: nakup kmetijskih zemljišč, nakup strojev in opreme, skladiščnih kapacitet ipd.
3. Vzpostavitev ustreznega razmerja plačil za posamezne ukrepe znotraj kmetijsko okoljskega programa: razmerje mora biti tako, da ukrepi samostojno ali v medsebojnih kombinacijah nedvoumno favorizirajo ekološko kmetijstvo, tako da je razlika med plačili za ekološko pridelavo samo in v možnih kombinacijah z drugimi ukrepi vsaj 30% višja od najvišjih možnih plačil za druge ukrepe oz. njihove kombinacije. Ob tem je treba preveriti tudi možnosti kombiniranja posameznih ukrepov, saj sedanji program v posameznih primerih neupravičeno (z okoljskega vidika) izključuje kombinacije določenih ukrepov z ukrepom »ekološko kmetovanje«.
4. Spodbude za uvajanje ali širitev ekološke predelave živil, predvsem za manjše predelovalne obrate: investicijska sredstva za različna področja, kot so predelava mleka; predelava mesa; izdelava sojinih in podobnih proizvodov; predelava sadja in zelenjave, idr.
5. Ukrepi za promocijo ekoživil kot živil posebne (višje) kakovosti – kampanje in dejavnosti na nacionalni ravni in na lokalnih ravneh: programi za promocijo, ki jih izvajajo krovne organizacije ekoloških kmetov.

6. Ukrepi za sofinanciranje dejavnosti informiranja, izobraževanja in osveščanja različnih ciljnih skupin prebivalstva, predvsem otrok in mladine, ki jih izvajajo nevladne organizacije.
7. Spodbude za uvajanje programov kakovostnega svetovanja za spodbujanje pridelave in trženja ekopridelkov oz. ekoživil, pri čemer je izjemno pomembno, da so upravičenci tudi organizacije v zasebnem sektorju, ki imajo ustrezne reference na področju ekološkega kmetijstva (združenja, zveze, zasebni zavodi, podjetja), za čim večjo mobilizacijo omejenih slovenskih potencialov na tem področju.
8. Ukrepi za spodbujanje razvoja ekoloških učnih kmetij ter regijskih učnih in demonstracijskih centrov za ekološko kmetijstvo.
9. Programi sofinanciranja izbranih dejavnosti in programov združenj ekoloških kmetov oz. predvsem njihovih krovnih organizacij, po vzoru uspešnih podobnih programov v drugih državah Evropske unije (prim. Avstrija).

Področje dostopnosti kmetijskih zemljišč (nakup, najem) in zemljiške politike je splošnega pomena za kmetijstvo in ekološke kmete prizadene v enaki meri kot ostale. Kljub težavnosti tega področja bi bilo smiselno pripraviti ukrepe, ki bi omogočali in spodbujali hitrejšo prestrukturiranje, ob tem pa bi ekološkim kmetijam nudili določeno prednost pri pridobivanju zemljišč.

Glede na hiter razvoj sektorja ekokmetijstva in ekoživil, predvsem po vstopu v Evropsko unijo, je za uspešno rabo potencialov trga ekoživil za slovenske kmetije pomembna tudi hitrost oblikovanja in izvajanja ukrepov. Kjer je le mogoče, bi morali ukrepe izoblikovati in začeti izvajati takoj.

Sicer pa bo dober okvir za določene ukrepe tudi uredba EU o razvoju podeželja 2007-2013 in nastajajoča strategija razvoja podeželja 2007-2013 Evropske unije. Predloge za slovenski program razvoja podeželja v okviru evropske uredbe bi bilo smiselno oblikovati tudi v okviru Akcijskega načrta za ekološko kmetijstvo, ki ga pripravlja Sektor za sonaravno kmetijstvo MKGP.

10. Reference

- Aleksič, V. 2003, 'Seminar »Ekološka živila v gastronomiji«, Biodar, l. 3, št. 4, s. 10-11.
- Bavec, M., Pažek, K. & Marvin, N. 2002, 'Predelava in trženje ekoloških pridelkov', Biodar, l. 2, št. 3, s. 22-24.
- Bavec, M., Aleksič V. & Repič, P. 2002, 'Kontrola predelave ekoloških pridelkov oziroma živil', Biodar, l. 2, št. 3, s. 25-26.
- Bogataj, B. 2003, 'Ekološka tržnica le v Naklem : v Sloveniji danes osem združenj ekoloških kmetovalcev. Strokovni tajnik gorenjskega združenja je Franc Šolar. Največ pozornosti bo treba posvetiti trženju eko proizvodov', Gorenjski glas, l. 56, št. 41, s. 18.
- Bratuša, A. 2000, 'Tržne poti slovenskih ekoloških kmetij', Novi izzivi v poljedelstvu 2000, s. 284-288.
- Bratuša, A., Slabe, A. 2000, 'First organic farmers' market in Slovenia', 13th IFOAM International Scientific Conference, Basel, Switzerland.
- Bratuša, A. 2002, 'Kaj menijo kupci na ekološki tržnici v Ljubljani?', Biodar, l. 2, št. 1, s. 19-20.
- Bratuša, A. 2002, 'Dan odprtih vrat slovenskih ekoloških in biodinamičnih kmetij', Biodar, l. 2, št. 3, s. 32
- Bratuša, A. & Slabe, A. 2003, 'Razvoj turizma na ekoloških kmetijah', Biodar, l. 3, št. 1, s. 6-8.
- Bratuša, A. 2003, 'Drugi ekopraznik v Ljubljani', Biodar, l. 3, št. 4, s. 12.
- Bratuša, A. 2003, '6. september 2003 – 2. ekopraznik v Ljubljani', Biodar, l. 3, št. 2, s. 27.
- Hamm, U, Gronefeld, F., Halpin, D. 2002. Analysis of the European Market for Organic Food. 152 p., OMIaRD Vol. 1, School of Management and Business, Aberyswyth/Wales, U.K.
- Hamm, U, Gronefeld, F. 2004. The European Market for Organic Food: Revised and Updated Analysis. 164 p., OMIaRD Vol. 5, School of Management and Business, Aberyswyth/Wales, U.K.
- Klemenčič, M. M., Lampič, B., Perpar, A., Potočnik Slavič, I., Slabe, A., 2005: Strukturni problemi in razvojni izzivi slovenskega podeželja v evropski razsežnosti. FF, Oddelek za geografijo, BF - Inštitut za agrarno ekonomiko, Inštitut za trajnostni razvoj. Končno poročilo. CRP Konkurenčnost Slovenije 2001-2006. Ljubljana.

- Pažek, K., Rozman, Č., Turk, J. & Bavec, M. 2003, 'Finančna analiza ocenjevanja investicij dopolnilnih dejavnosti na ekoloških kmetijah', Slovensko kmetijstvo in Evropska unija / 2. konferenca DAES, Ljubljana.
- Slabe, A., Bratuša, A. & Vadnal, K. 2000, 'Profile of organic farmers in Slovenia', 13th IFOAM International Scientific Conference, Basel, Switzerland.
- Slabe, A. 2001, 'Kmečke ekološke tržnice v Sloveniji in Biodar – kolektivna znamka Zveze združenj ekoloških kmetov Slovenije' v: Ekološko kmetijstvo, ur. M. Bavec s sod., Založba Kmečki glas, Ljubljana.
- Slabe, A. 2001, 'Development of domestic market for organic products in Slovenia', Ekologinis žemes ukis centrinis ir rytų europos šalyse: šiandieninė situacija ir perspektyvos ruošiantis narystei europos sąjungoje (Ecological agriculture in Central and Eastern Europe: today's situation and development preparing for the membership in European Union), Alanta, Lithuania, Kaunas, s. 6-10.
- Slabe, A. 2001, 'Slovenia (A focus on Central and Eastern Europe)', Ecology and Farming, št. 27, s. 30-31.
- Slabe, A. 2001, 'BIODAR - znamka za ekoživila', Biodar, l. 1, št. 1, s. 5-6.
- Slabe, A. 2003, 'Slovenia - Building an environmentally friendly agriculture', Ecology and Farming, št. 33, s. 30-31.
- Vadnal, K., Udovč, A. & Bratuša, A. 2000, 'Slovenska ekološka kmetija', Sodobno kmetijstvo, l. 33, št. 7/8, s. 298-304.
- Zupančič, M. 2000, 'Vsako soboto na Glavni trg: začetek organiziranega trženja ekološko pridelane hrane v Celju', Novi tednik NT&RC, l. 55, št. 41, s. 10.
- Slabe, Anamarija, Tratar-Supan, Ariana-Lucija: Challenge of supermarket for small Slovenian organic farms: an experience with project "Good Food from Slovenian Farms". V: Abstract Proc., 4th Eur. Summer Academy in Organic Farming in the CEI Region, 30.6.-2.7.2004, Lednice, CZ.
- Slabe, Anamarija, Tratar-Supan, Ariana-Lucija: Izziv velikih tržišnih sistemov za majhne slovenske kmetije: izkušnje s projektom "Dobrote s slovenskih kmetij". Revija BIODAR, vol. 4, št. 3, 2004.